

Nigina RASULEVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti dotsenti, PhD
E-mail: nigina1114@gmail.com

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti professori, f.f.d A.Mannonov taqrizi asosida

YANGI ASR XITOIY ILMIY FANTASTIK PROZASIDA ILM-FAN VA FANTAZIYANING O'ZARO BOG'LIQLIGI
Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi davr xitoy adabiyotidagi eng so'nggi tendensiyalardan biri bo'lgan "ilmiy fantastika" janri haqida fikr yuritilgan. Ilmiy fantastik romanlarda ilm-fan hamda fantaziyaning o'zaro aloqalari va uyg'unlikda namoyon bo'lishi holatlari hikoya qilingan.

Kalit so'zlar: Xitoy adabiyoti, ilm-fan, ilmiy fantastik proza, realizm, fantaziya.

ВЗАИМОСВЯЗЬ НАУКИ И ФАНТАСТИКИ В КИТАЙСКОЙ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ НОВОГО ВЕКА
Аннотация

В статье рассматривается жанр «научная фантастика» — одно из новейших направлений в китайской литературе Нового времени. Научно-фантастические романы рассказывают истории о взаимодействии и гармонии науки и фантастики.

Ключевые слова: Китайская литература, наука, научно-фантастическая проза, реализм, фантастика.

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN SCIENCE AND FANTASY IN CHINESE SCIENCE FICTION PROSE OF THE NEW CENTURY
Annotation

This article discusses the "science fiction" genre, one of the latest trends in New Age Chinese literature. Science fiction novels tell stories about the interactions and harmony between science and fantasy.

Key words: Chinese literature, science, science fiction prose, realism, fantasy.

Kirish. Ilmiy fantastik romanlar Xitoy zaminida yaratilgan xudo, jinlar va maxluqlar haqidagi romanlardan (神魔怪谈小说) farq qiladi, "import qilingan mahsulot" sifatida ilmiy fantastik romanlar Xitoyga kirib kelganidan boshlab uzoq vaqt davomida ilmiy-ommabop romanlar bilan tenglashtirilgan. "Ilmiy-ommabop" degan nomlanish Sovet Ittifoqidan kelib chiqqan bo'lib, "ommabop ilmiy bilim" ma'nosini anglatadi, shu nuqtai nazardan, ilmiy fantastik romanlarning yaratilishdan kutilgan maqsad ilmiy bilim va ilmiy dunyoqarashni ommalashtirishdan iborat deb hisoblanadi. Bunday chegaralash, aslida, ilmiy fantastik romanlarning adabiy tabiati va klassik turini rad etishni nazarda tutadi. Zamonaviy ommaviy axborot vositalari kontekstida fantastik romanlar (玄幻小说) ham jadal rivojlanmoqda, ilmiy fantastikaning mustaqil janr sifatidagi ta'rifi esa hozirgacha noaniq deb ko'rinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Liu Cixin 刘慈欣 "Uch jism muammosi" 《三体》 romanida shunday ta'kidlagan: "Xitoyda har qanday noodatiy va jo'shqin g'oya darhol halokatga uchraydi, chunki voqelikning tortish kuchi juda og'irdir". Bu bayonot ma'lum darajada ilmiy fantastik romanlar Xitoyda keng tarqalgan adabiyot qatoriga hech kira olmasligi sababini tushuntirib bera olgandek ko'rinadi. XX asr oxirlarida ilmiy fantastik romanlar Xitoyga kirib kelganidan buyon, uning rivojlanishi ikki yo'lga bo'lingani sabab o'zaro farq qiluvchi ikki rivojlanish yo'li mavjud. Bir tomondan, Liang Qichao 梁启超 kabi islohot va qayta qurish tarafdori bo'lgan ziyolilar Xitoyning yangi va eski madaniyatining almashinuviga ko'proq e'tibor qaratishdi, u "Yangi roman" 《新小说》 jurnalida aytib o'tganidek, ilmiy fantastik romanlar ikki qismdan iborat bo'lishi kerak: chuqur falsafa va yangi fikrlash doirasi kabi. Ya'ni ilmiy bilim va o'zgacha hikoya qilish nuqtai nazarini izohlashi lozim. Aslida, Liang Qichaoning qarashlari o'sha davrda keyinchalik esa G'arbning ilmiy fantastik romanlarida ilmiy bilim va mafkuraviy mazmunga teng urg'u berish talabini o'zida shakllantirishni boshlagan edi.[2] Bundan farq qiladigan boshqa yo'lda Lu Xun 鲁迅 kabi adabiyot orqali xalqni falokatdan qutqarmoqchi bo'lgan

ziyolilar ilmiy fantastik romanlarda ilm-fanning odamlar idrokini yorituvchi jihatiga ko'proq e'tibor berishadi, ma'rifatni tarqatish va idrokni yoritish uchun ilg'or ilm va texnika bilimlari xorijdan olib kirilishi va oddiy xalqqa yetib borishiga umid qilishadi, lekin u metafizik g'oyalarga urg'u bermaydi. Ko'rinib turibdiki, 1950-yillardan keyin Xitoy ilmiy fantastik romanlarining rivojlanish yo'li Lu Xun ko'rsatgan yo'nalish bo'yicha davom etdi, voqelik tobora ko'proq ulushni egalladi, falsafa esa faqat ilmiy fantastika janrining ba'zi mualliflarining ijodidagina mavjud bo'ldi.

Darko Suvin 达科苏文 rus formalizmi (俄国形式主义) va marksizm tanqididan (马克思主义批评) tajribaga ega bo'lib, ijodiy yo'l bilan ilmiy fantastikaning estetik tahlilini (科学美学分析) taklif qildi hamda "tajriba" va "fantastika" ni ilmiy fantastik matn tahlili muhokamasining diqqat markaziga aylantirdi.[10] Bu ikki unsur ajratuvchi chiziqli sifatida olinib, adabiyotni ikki toifaga bo'lish mumkin: biri voqelik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va asosan hissiy kechinmalarni tasvirlaydigan naturalizm adabiyoti (自然主义文学), ikkinchisi esa tasavvur asosida tuzilgan va yozilgan mazmun voqelikdan ajralgan begonalashtiruvchi (陌生化) adabiyotdir. Uning demiliarizatsiya nazariyasi (陌生化理论) akademik hamjamiyat tomonidan keng qabul qilinadi, "kognitivlik" (认知性) ham Darko Suvinning ilmiy fantastika nazariyasining ichiga olingan tez-tez tilga olinadigan tushunchadir. "Afsonalar" (神话), "Xalq hikoyalari" (民间故事) va boshqalar defamiliarizatsiya mavzulari bo'lsa ham ularni ilmiy fantastik roman deb atash mumkin emas, chunki ilmiy fantastik roman kognitivlik bo'lmish muhim shartga ham ega bo'lishi kerak.[8] Realizm (现实主义) nuqtai nazaridan, naturalizm adabiyotini (自然主义文学) kognitivlik bilan birlashtirganda, bugungi kunda bizga tanish bo'lgan realizm adabiyoti (现实主义文学) yuzaga keladi.[4] Ijtimoiy kognitiv qonuniyatlarga zid borilganda, zamonaviy Amerika xalq adabiyoti (通俗文学) bilan ifodalangan kognitiv bo'lmagan realizm adabiyoti (非认知性现实主义文学) paydo bo'ladi. Defamiliarizatsiya nuqtai nazaridan, agar demiliarizatsiya kognitiv bo'lmagan adabiyot bilan

birlashtirilsa, bu voqelikka asoslanmagan fantaziya mavzusidagi romanlar, masalan, afsonalar, fantastik romanlar (奇幻小说) va boshqalar yuzaga keladi. Defamiliarizatsiya kognitivlik bilan birlashganda esa bizga tanish bo'lgan ilmiy fantastik roman (科幻小说) hosil bo'ladi.[5] Ushbu asos "defamiliarizatsiya" ni ilmiy fantastik romanning asosiy elementi sifatida ko'radi, kognitivlik esa ilmiy fantastika janrini boshqa demiliarizatsiya romanlaridan ajratib turadigan asosiy ajratish nuqtasidir. Kognitivlik matnga ishonchlikni ato etib, odamlarning voqelikdagi dunyoga nisbatan onglilikni uyg'otadi (唤醒认知), defamiliarizatsiya esa bu voqelikni asossizlantiradi, bu ikki birlashganda ilmiy fantastika o'quvchilarga olib keladigan go'zallikni o'ziga xos "begona go'zallik" ga aylantiradi. Bu begonalik kelajakka bo'lgan tasvir va tasavvurdan kelib chiqadi, bunday estetik tajribani yakunlash uchun o'quvchi tasavvurining

Dastlabki ilmiy fantastik romanlar Lu Xun 鲁迅 tomonidan belgilangan yo'nalish bo'yicha kundalik hayotga yo'nalgan va keng ommaga yetib borgan. Oddiy xalq hayotiga yaqin bo'lish uchun ko'plab ilmiy fantastik romanlarda ilmiy bilimlar tushunarli tilda ommaga tanishtirilgan va shu bilan ilmiy bilimlar jamiyatni inqilob qilish natijasiga erishish maqsad qilingan. Liang Qichao ham, Lu Xun ham ilmiy fantastik romanlar voqelikdan oshib ketishiga va Xitoyning rivojlanishi uchun tarixiy yo'l topishiga umid qilishgan hamda ilmiy fantastika janrining go'zalligiga hech qanday baho bermaganlar.[6] Ilmiy fantastik romanlarning rivojlanish jarayonida doimo voqelik va ilm-fan chegarasi, ya'ni defamiliarizatsiya va kognitiv nisbat o'rtasidagi ajratuvchi chiziq borasidagi bahs mavjud. "Ilmiy fantastika" matnlarni farqlashda asosiy unsur bu "fantastika" va "ilm" o'rtasidagi "ajralish chizig'i" bo'lib, turli davrlar va turli tanqidchilar tomonidan ilmiy fantastikaga berilgan ta'riflarni saralash uchun "ilmiy fantastika" chegarasini topishda katta ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy fantastik romanning paydo bo'lishi shundan iboratki, zamonaviy texnikaning paydo bo'lishi bilan insoniyat tarixda birinchi marta jamiyatda juda keskin o'zgarishlarga duch keldi, ilmiy fantastik roman ana shu zaminda vujudga kelgan adabiy shakldir." Bu ta'rif ilm-fan va texnologiya nuqtai nazaridan ilmiy fantastik roman va realizm adabiyoti o'rtasidagi farqni ajratib, ilmiy fantastik romanning paydo bo'lish sababini ham ko'rsatdi, ya'ni ilmiy fantastikaning paydo bo'lishi zamonaviy ilmiy darajaning jadal rivojlanishi sababli bo'lib, odamlar ilm-texnologiyaning rivojlanishiga nisbatan yo' havotir yo' umid bilan yondashar, shu ilm va texnologiyaga bo'lgan fantaziya asosida nihoyat ilmiy fantastik romanlar yaratildi. Xitoy nazariya hamjamiyati odatda Azimovning fikriga nisbatan qo'shilib, ilmiy fantastikani adabiyotning kichik tarmog'i sifatida ko'rishadi va unda tasvirlangan hayoliy dunyo va voqelik o'rtasidagi eng katta farq texnologik rivojlanish darajasining har xilligida, deb hisoblashadi. Azimovning ilmiy fantastik romanga bergan ta'rifini o'rganganimizda shuni ko'rishimiz mumkinki, ilmiy fantastik roman fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan katta ijtimoiy o'zgarishlardan kelib chiqqan bo'lib, uning mazmuni ilm va texnologiyaning rivojlanish darajasiga bo'lgan fantaziya dan ildiz olgan, uning dastlabki boshlanish nuqtasi uydirma qilingan fantaziya emas, balki ilm-fandir. Azimov nuqtai nazaridan, biz, ehtimol, ilmiy-fantastik romanni quyidagicha ta'riflashimiz mumkin: u ilmiy masalani romanning asosiy maqsadi sifatida olmaydi, balki ilm-fanni obyekt va g'oya sifatida qabul qiladi. Bunday ta'riflash ilmiy fantastik romanni "xudolar va jinlar haqidagi romanlar" dan ajratib turadi, chunki ilmiy voqelik ilmiy fantastik romanning tamal toshi hisoblanadi.

G'arbda ilmiy fantastik romanning rivojlanish tarixiga nazar tashlasak, uni taxminan uch bosqichga bo'lish mumkin:

Ilmiy fantastik romanlar XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida ilmiy afsona bosqichida boshlangan. Bu bosqich namoyandalari Edgar Allan Po va Meri Shelli 爱伦坡、玛丽雪莱 bo'lib, asarlar ilmiy bilimlar bilan bezatilgan holda g'ayrioddiy syujetga urg'u beradi, ulardan Meri Shellingning "Frankenshteyn" (弗兰肯斯坦) asari shoh asar hisoblanadi. [1]

Ikkinchi bosqich namoyandalari Azimov va Lyuis 阿西莫夫、刘易斯 hisoblanadi. Bu bosqichda ilmiy fantastik

romanlar ko'ngil ocharlik hamda ilmiylik xususiyatlariga ega bo'lib, biznes sohasida juda katta muvaffaqiyatga erishdi. Bu bosqich hozirgi ilmiy fantastik romanlarning shakllanish va rivojlanish davri edi. Ilmiy fantastik romanlarda dastlabki davrda faqat syujetga ahamiyat berilgan bo'lsa, bu davrdagi ilmiy fantastika janri yozuvchilari ilmiy fantastik romanlarning chuqur g'oyaviy mohiyatiga e'tibor bera boshladilar, Ilmiy fantastik romanlarni tajriba maydoni sifatida olib kelajakdagi dunyoni tasvirlash orqali voqelikka bo'lgan hujumni ifodalashni boshlashdi. Ulardan "1984" va "Ajib yangi dunyo" 《美丽新世界》 asarlari eng yaxshi asarlar hisoblanib, birinchisi totalitarizmi tanqid qilsa, ikkinchisi iste'molchi jamiyatning gedonizm ta'limotini va ilm-fanning inson tabiatiga bo'lgan bosimini tanqid qiladi.

Uchinchi bosqich postmodern ilmiy fantastik romanlar davri bo'lib, g'arb sanoatining rivojlanishi, postmodernizm tanqidiy tanqidiy adabiyot nazariyasining rivojlanishi hamda fanlararo adabiy ijod amaliyoti ta'sirida ilmiy-fantastik romanlar har qachongidan ham ko'proq tanqidiy vazifalarni bajardi. "Postmodernizm romani" 《后现代主义小说》 kitobida Brayan MakXeyl 布赖恩·麦克黑尔 hattoki postmodern davrida faqat ikkita roman uslubi, ya'ni postmodernizm romani va ilmiy fantastik roman mavjud, deb hisoblaydi va ilmiy fantastik romanlarni asosiy romanlar bilan teng maqomga ko'taradi.

Tahlil va natijalar. Ilmiy faktlardan tashqari, ilmiy fantastik romandagi fantastika unsuri ham juda muhimdir. Ilmiy fantastik romandagi fantastik mazmun ikki jihatga ega. Bir tomondan, bu fan va texnologiya rivojlanishi borasidagi fantaziya bo'lib, bunday mazmun mavjud fan va texnologiya taraqqiyoti darajasiga asoslanadi, xuddi ba'zi yozuvchilarning ilmiy fantastikaga bergan ta'rifi kabi, ilmiy fantastikaning maqsadi "muallif yashagan davrda amalga oshirilishi mumkin bo'lmagan ishlarni yozishdir". [3] Boshqa tomondan, bu kelajakdagi texnologik taraqqiyot darajasining insoniyatga qanday ta'sir qilishi haqida taxmin qilish bo'lib, bunday fantastik mazmuni ham voqelikdagi dunyoda yashovchi odamlarning psixologik darajasi, xulq-atvori paradigmaları va hokazolardan ajralmasdir. Ko'pchilik ilmiy fantastik roman texnologiyadagi yangi o'zgarishlarni bashorat qilishi mumkinligiga ishonishadi, chunki ilmiy fantastik romanlarda tasvirlangan ko'plab sahnalar bizning hayotimizda haqiqatan ham paydo bo'ldi, lekin ilmiy fantastik romanlarning voqelikka aralashuvi "yangi texnologiyalar" va "yangi ixtirolar" bilan cheklanib qolmay, fantaziya shaklida zamonaviy ijtimoiy muammolar va insoniyatning psixologik holati haqida fikr yuritishni ham o'z ichiga olishi ko'proq uchraydi. Ilmiy fantastik romanlarning sayoz matni ostida asar yozilgan davrdagi jamiyat, xattoki davrdagi fan va texnologiyaga bo'lgan qarash yashiringandir. "Ilmiy fantastikaning yangi tarixi: ilmiy fantastika tadqiqotlari" 《科学史·科幻研究》 da, Jiang Syaoyuan 江晓源 hatto ilmiy fantastik romanga ilm-fanning bir qismi sifatida qarashni xohlaydi, chunki hozirda ilmiy fantastik romanlarda tasvirlangan narsalar juda aql bovar qilmaydigan ko'rinsa-da, lekin tarixda biz ko'p marotaba mavjud bo'lgan kognitiv daraja bilan cheklanganmiz, biz noto'g'ri deb hisoblagan ilmiy bilimlar keyinchalik to'g'ri deb tan olindi. Uning fikricha, mavjud ilm-fan tarixi bu bugungi kunda bizning fikrimizcha to'g'ri bo'lmagan mazmunni ajratib tashlagan "sof" ilm-fan tarixidir.

Masalan, Ye Yongliening 叶永烈 "Syao Lingtong kelajakka sayri" 《小灵通漫游未来》 asarida tilga olingan "gapira oladigan kichik quti", odamlarning qarigan organlarni almashtira olishi kabilar hozir hayotga aylangan mobil aloqa tarmog'i va ilg'or tibbiyotga ishora qiladi. [7] Ilmiy fantastika janri yozuvchilari ilm va texnologiyadan oldinda yurib, tasavvur kuchidan foydalangan holda o'quvchilarni uzoq vaqt va makonga yetkazish orqaligina kelajak kelishidan avval o'quvchilar texnologiya va ilmiy fantastika seyrini his qilishlariga zamin yaratadilar.

Ilmiy unsur ilmiy fantastik romanlarning janr belgisi sifatida qaralib, ilm-fan uydirmasi voqelikka aylantiradi, shu sababli ilm-fan ilmiy fantastika paydo bo'lishining asosi hisoblanadi, ilmiy fantastika ilmiy nazariyaga asoslanishi shartdir. Biroq, ilmiy fantastikadagi fantaziya unsurining nisbati ham adabiy tanqidchilar o'rtasida bahs-munozaralarga sabab

bo'lmoqda. Djen Venguan 郑文光 "Ilmiy-fantastik romanlari haqida suhbat" 《谈谈科学幻想小说》 kitobida ta'kidlagan: "Bu aslo ilmiy-fantastik romanlar kelajakda insoniyatning ishlab chiqarish faoliyati va hayotining eng to'g'ri bashoratidir degani emas. ... Asosiy ilmiy tamoyillarni buzmaslik sharti bilan yozuvchilar asarlarida o'z tasavvurlarini to'liq ifodalashi, xohish-istaklari va hatto dohiyona farazlarini qo'shishlari mumkin." Djen Venguan ta'riflari aslida ilm-fanni sehdan ajratib turuvchi asosiy unisurni oshkor qildi, ya'ni sehrli yoki fantastik matnlarda, sehgarglik yoki abadiy hayot qonunlariga (仙法) o'xshash narsa fantaziya olamini boshqarib qoidalarini ijro etadi.

Xulosa va takliflar. Yangi asr Xitoy ilmiy fantastik prozasida ilm-fan va fantaziya bir-birini to'ldiruvchi muhim unsurlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, Liu Cixin 刘慈欣 kabi yozuvchilarning asarlarida ilmiy nazariyalar va futuristik g'oyalar tasavvurni kengaytiruvchi, innovatsion yondashuvni shakllantiruvchi vosita sifatida qo'llaniladi. Xitoy adabiyotida ilmiy fantastika janri G'arb ilmiy fantastikasidan farqli ravishda, Sharq madaniyati va falsafasi bilan uyg'unlashgan holda rivojlanmoqda. Asarlarda kvant mexanikasi, kosmologiya, sun'iy

intellekt, ekologik muammolar kabi mavzular ilmiy haqiqat va badiiy tasavvurlar orqali tasvirlanmoqda. Natijada, bu janr nafaqat kitobxonni o'ziga soluvchi hikoyalarga boy bo'ladi, balki ilmiy tafakkurni ham rag'batlantiradi.

Ilmiy asosni mustahkamlash- Xitoy ilmiy fantastikasida fan va texnologiyaga asoslangan g'oyalar ustunlik qilayotgan bo'lsa-da, bunday asarlarning ilmiy jihatdan ishonchililigini ta'minlash uchun yanada chuqur ilmiy izlanishlar talab etiladi. Fantastik tasvirlarni ilmiy haqiqat bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning ilmga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Ijtimoiy va falsafiy yondashuvni kengaytirish- Xitoy ilmiy fantastik asarlarida jamiyatning kelajagi, insoniy qadriyatlar va texnologiya ta'siri masalalari chuqurroq o'rganilishi kerak. Chunki texnologik taraqqiyot faqat ilmiy taraqqiyot bilan emas, balki ijtimoiy o'zgarishlar bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Ilmiy fantastik adabiyot yoshlarni ilm-fanga qiziqtirishning samarali vositalaridan biridir. Shuning uchun Xitoy ilmiy fantastik asarlari maktab va universitet dasturlarga kiritilishi, yosh yozuvchilar va olimlar o'rtasida hamkorlik rivojlantirilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. 吴岩. 科幻文学的中国阐释[J]. 南方文坛, 2016.6:27.
2. 孔庆东. 中国科幻小说概说[J]. 渤海师范学院学报, 2003, 19(3):38.
3. 方红. 《奥蕾克斯与克雷克》:一部后现代科幻小说[J]. 外国文学研究, 2006.5:106.
4. 冯鸽. 中国科幻小说的精英叙事-以王晋康的生死平衡为中心[J]. 苏州教育学院学报, 2017.4(34).
5. 舒伟. 从《西方科幻小说史》看多丽丝·莱辛的科幻小说创作[J]. 当代外国文学, 2008.4.
6. 王卫英, 张懿红. 20 世纪中国科幻小说创作的本土化进程[J]. 贵州社- 60 参考文献会科学, 2008(06).
7. 刘柯论刘慈欣《三体》及对阿瑟·克拉克的接受[J]. 外国文学研究, 2016.2
8. 尹传红. 中国科幻百年 (中) [J]. 中国科技月报, 2000(4).
9. 乔治·马丁. 我喜欢《三体》, 它很可能获雨果奖[EB/OL]. [2019.3.2] https://www.guancha.cn/culture/2015_05_08_318806.shtml.
10. 吴岩. 吴岩: 科幻现实主义和科幻未来主义将长期并存[EB/OL]. [2018-12-28] https://www.cdsm.cn/theme/khsj/khxx/khcb/201812/t201812_28_903636.html.